

Schiller, Joanna

"Szkoly średnie rządowe męskie na ziemi kielecko-radomskiej w latach 1833-1862", Adam Massalski, Kielce 2001 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 41, 258-261

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konrada z Byczyny. Artykuł ma znaczenie przede wszystkim jako zachęta do śmielszego zajęcia się zagadnieniem wychowania dziewcząt w średniowieczu w Polsce. Z kolei Henryk Gmiterek zajął się słabo znanym problemem wychowania i kształcenia duchowieństwa braci czeskich podkreślając, że już w latach sześćdziesiątych XVI w. wykształcił się w Polsce system przygotowywania kandydatów do stanu duchownego tego wyznania oparty na wzorach czeskich. Ryszard Kiers-nowski zwrócił uwagę na dydaktyczne funkcje monet średniowiecznych podkreślając, że moneta była przekazem informacji dla jednych łatwych a dla innych trudnych wymagającym pewnego wysiłku umysłowego, była dziełem sztuki i zabytkiem ikonograficznym, pomnikiem prawa, przekazem heraldycznym, religijnym itp. Pozostałe artykuły W. Iwańczaka i Alicji Karłowskiej-Kamzowej dotyczą już bardziej powszechnej historii wychowania, rycerskiego w Czechach oraz poglądów wychowawczych Jakuba de Cessolis, autora traktatu *O obyczajach i powinnościach szlachty*, znanego pod nazwą *Księgi figur szachowych*.

W dziale ostatnim poświęconym problematyce uniwersyteckiej, Piotr Radzikowski zwrócił uwagę na zbiór praw prekursora humanizmu, uczonego i poety, hiszpańskiego króla (1252–1284) Alfonsa X znany od XIV w. pod tytułem *Siete partidas*, z którego wyjątek odnoszący się do studiów uniwersyteckich opublikował w tłumaczeniu polskim wraz z krótkim wstępem. Problematyki uniwersyteckiej dotyczą także dwa następne artykuły: Jadwigi Krzyżaniakowej, postulującej badania nad studentami Uniwersytetu Krakowskiego, jako drugi, szerszy nurt badawczy obok badań nad jego profesorami; obydwa te nurty badawcze uzupełniają się i prowadzą do syntezy kultury uniwersyteckiej w Polsce oraz Mariana Chachaja na temat zależności kariery, czyli awansu majątkowego, społecznego, politycznego i kulturalnego jednostek wywodzących się z różnych

warstw społecznych od wykształcenia wyższego w Polsce XVI w. Autor zajmuje się studentami i absolwentami Akademii Krakowskiej pochodzącymi ze stanu szlacheckiego, mieszczańskiego i chłopskiego. Praca oparta jest na bogatej już literaturze dotyczącej młodzieży studiującej w Akademii Krakowskiej i uniwersytetach zagranicznych. Autor przytacza przykłady nieraz błyskotliwych karier mieszczańskich, jak kardynała Stanisława Hozjusza, czy też biskupa Marcina Kromera oraz wielu innych osób zarówno duchownych, jak i świeckich. Wreszcie Lech Mokrzecki, zajął się lutezańskimi szkołami na terenie Prus Królewskich w Elblągu, Gdańsku i Toruniu, ich miejscem w kulturze humanistycznej Polski, wskazując na ewolucyjne ich przekształcenia, zwłaszcza w Gdańsku i Toruniu, w kierunku gimnazjów akademickich. Szczególnie struktura gimnazjum gdańskiego została uformowana na wzór uniwersytecki. Zwrócił uwagę na wysoki poziom ich kadry nauczającej. Profesorowie tych trzech najważniejszych w Polsce gimnazjów lutezańskich, a w szczególności gimnazjum Gdańskiego wykształceni byli na protestanckich uniwersytetach niemieckich, niderlandzkich i angielskich, jak Wittenberga, Królewiec, Jena, Strasburg, Lipsk, Lejda i Oxford, jak i, choć rzadziej, na katolickich w Italii, Francji i Polsce. Każdy z nich studiował na co najmniej dwóch akademiach.

W sumie książka jest bardzo pożytecznym podsumowaniem naszej wiedzy o wychowaniu i nauczaniu zwłaszcza w średniowiecznej Polsce. Największą jej zaletą jest jednak to, że kompetentnie i z dobrym wyczuciem problematyki stawia nowe pytania badawcze. Duża w tym zasługa zarówno organizatorów sesji, jak i redaktorów dzieła.

Stanisław Litak

Adam Massalski, *Szkoły średnie rządowe męskie na ziemi kielecko-radomskiej w latach 1833–1862*. Wydawnictwa Akademii Świętokrzyskiej. Kielce 2001, ss. 337.

Adam Massalski od wielu lat zajmuje się szkolnictwem średnim, głównie okresu międzypowstaniowego i badaniem społeczności nauczycielskiej tych szkół. Związany jest również

z regionem Kielecczyny, któremu poświęcił większość swych publikacji. Wymieniłem tu można takie prace jak: *Szkolnictwo średnie Kielc do roku 1862*, Kielce 1983; *Nauczyciele*

szkół średnich w Kielcach w roku 1845, „Przeгляд Historyczno-Oświatowy” 1984; *Nauczyciele szkół średnich w okresie międzypowstaniowym w miasteczkach Królestwa Polskiego*, [w:] *Miasteczka polskie w XIX i XX wieku*, Kielce 1992; *Siec szkół średnich męskich rządowych w Królestwie Polskim w latach 1833–1862*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, 1997; *Zwierzchnicy męskich szkół średnich rządowych w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1833–1862*, „Piotrkowskie Studia Pedagogiczne”, 1994; *Księża prefekci. Nauczyciele religii w szkołach średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, [w:] *Spoleczno-kulturalna działalność Kościoła katolickiego w Polsce w XIX i XX w.*, Kielce 1994 a także prace poświęcone XIX-wiecznym dziejom szkół w Wąchocku i Końskich. Ostatnio wydana książka jest zatem owocem wieloletnich zainteresowań i pracy nad tematem.

Podstawą jej napisania stały się materiały źródłowe dotyczące szkolnictwa, zachowane zarówno w polskich jak i rosyjskich archiwach. Autor wykorzystał zasoby Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Państwowego i Diecezjalnego w Kielcach, Archiwów Państwowych w Lublinie, Łodzi, Płocku, Radomiu, Archiwum PAN w Warszawie. W archiwach rosyjskich przeprowadził kwerendę w Sankt Petersburgu (Rossijskij Gosudarstviennyj Istoričeskij Arhiv) i, w skromniejszym zakresie, w Moskwie (Rossijskij Gosudarstviennyj Voennyj Arhiv). Ze źródeł publikowanych wykorzystał urzędowe i półurzędowe druki – „Kalendarzyki Polityczne”, „Roczniki Urzędowe”, „Roczniki Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim”, zbiory przepisów prawnych, instrukcje, popisy szkolne wreszcie prasę. Ta ostatnia wykorzystana jest w niewielkim zakresie, zwłaszcza tam, gdzie mogłaby posłużyć jako istotne źródło wiadomości o nauczycielach (nekreologii, wspomnienia). Wiele skorzystał autor ze źródłowego wydawnictwa *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870*, opracowanego przez Karola Poznańskiego, a zawierającego cenne materiały z Archiwum Historycznego w Petersburgu, jak sprawozdania roczne kuratorów Okręgu Naukowego Warszawskiego, spisy imienne nauczycieli i urzędników Okręgu, wiadomości o szkołach Królestwa. Lista opracowań jest dość obszerna, w tekście jednak i w przypisach, znajduje skromne odzwierciedlenie. Wydaje się, że główną intencją

autora było oparcie pracy na materiale źródłowym i pokazanie obrazu szkół średnich takiego, jaki rysuje się w świetle archiwaliów. Ma to swoje niewątpliwe zalety, czasem jednak słuszne byłoby w szerszym stopniu odniesienie się do prac poprzedników, choćby w formie polemiki, wyjaśnienia, uzupełnienia czy skomentowania różnic, występujących zarówno w materiale źródłowym, jak w sferze interpretacji.

Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym autor zaprezentował politykę rosyjskich władz oświatowych wobec szkolnictwa średniego w Królestwie Polskim w latach 1833–1862. W trzech częściach tego rozdziału zaprezentowano sytuację polityczną i wewnętrzną Rosji w badanym okresie, politykę wobec Królestwa Polskiego po upadku powstania listopadowego, skład personalny władz oświatowych w Królestwie i w Rosji. Politykę oświatową, prowadzoną przez Rosję wobec Królestwa, podzielił autor na trzy okresy: pierwszy – 1833–1840 – okres obowiązywania pierwszej, popowstaniowej Ustawy szkolnej z 15 lipca 1833 roku, lata 1840–1856 – od Ustawy z 31 sierpnia 1840 do momentu liberalizacji politycznej związanej z poniesioną przez Rosję klęską w wojnie krymskiej i wreszcie okres 1856–1862, tzw. odwilży posewastopolskiej, której kresem była likwidacja Okręgu Naukowego Warszawskiego i ponowne utworzenie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z Aleksandrem Wielopolskim na czele. Rozdział ten, wprowadzający w zasadniczą tematykę pracy, choć nie przynosi nowych treści, jest niezbędnym przygotowaniem mniej znającego ten okres czytelnika do lektury dalszych części.

Pozostałe trzy rozdziały poświęcone są kolejno: pełnym szkołom średnim, a więc gimnazjom w Kielcach i Radomiu (rozdział II), niepełnym szkołom średnim filologicznym (szkołom obwodowym/powiatowym w Wąchocku, Końskich, Pińczowie, i Sandomierzu) (rozdział III) oraz szkolnictwu realnemu – Szkole Wyższej Realnej w Kielcach i szkole powiatowej realnej w Radomiu (rozdział IV). Każdy z tych rozdziałów rozpoczyna się od prezentacji przepisów dotyczących funkcjonowania szkół określonego typu – gimnazjów, szkół obwodowych/powiatowych, realnych. Trudno było unikać tu pewnych powtórzeń treści z rozdziału pierwszego, zwłaszcza przy prezentacji przepisów zawartych w Ustawach z 1833 r. i 1840 r., obok nich jednak znalazło się omówienie

szeregu przepisów dodatkowych, nierzadko zmieniających obowiązujące ustawodawstwo. Najszerzej przedstawił autor zagadnienie funkcjonowania gimnazjów w Królestwie Polskim. Znalazło się tu omówienie programów nauczania i zmian w nich zachodzących, zwłaszcza w zakresie liczby godzin przeznaczanych na poszczególne przedmioty, używanych w szkołach podręczników, przepisów dotyczących liczby i statusu nauczycieli, w tym zagadnienie napływu rosyjskich nauczycieli, trybu pawołowania i obowiązków zwierzchników szkół – dyrektorów i inspektorów, wreszcie opłat za naukę i przepisów dotyczących zasad promocji i karności szkolnej. Nieco skromniejsze są omówienia prawnych podstaw funkcjonowania szkół powiatowych filologicznych i realnych, gdzie przedstawiono programy tych szkół i przepisy dotyczące pracy zwierzchników i nauczycieli.

Opis dziejów poszczególnych szkół średnich na ziemi kielecko-radomskiej, objętościowo uzależniony od ilości i jakości zachowanych źródeł, ułożony jest według pewnego porządku. Interesowały tu autora takie zagadnienia jak: geneza szkoły, poziom nauczania, uczniowie – ich liczba, pochodzenie społeczne, zachowanie w szkole i poza nią, ze szczególnym uwzględnieniem postaw politycznych, nauczyciele – ich wykształcenie, pochodzenie geograficzne i społeczne, warunki pracy, ocena ich przygotowania zawodowego i postaw moralnych, stan budynków szkolnych, wyposażenie w pomoce naukowe. Najwięcej miejsca poświęcił autor nauczycielom – na przykład część poświęconą Gimnazjum Wojewódzkiemu (Gubernialnemu) w Radomiu niemal w całości dotyczy zwierzchników i nauczycieli tej szkoły. Widać wyraźnie, że to zagadnienie interesuje autora w największym stopniu i rzeczywiście te partie książki uznać można za najciekawsze. Nauczycielskie życiorysy obfitują w szczegóły, dotyczące ich działalności politycznej (Szymon Krzeczkowski i Marceł Sobolewski s. 133–134), problemów małżeńskich i rodzinnych (s. 90–91, 136–137, 213), sytuacji materialnej, działalności pozaszkolnej, ocenie pracy przez władze oświatowe. Opisy te, choć w niewielkim stopniu zostały poddane próbie dokonania pewnych uogólnień, pokazują różnorodność typów ludzkich i losów nauczycielskich w okresie międzypowstaniowym.

Z drobnych usterek można tu wymienić błąd, jaki wkrađł się do wstępu jak i bibliografii. We wstępie, wśród autorów prac poświęconych

szkolnictwu okresu międzypowstaniowego, wymieniono Łukasza Kurdybachę, nie podając tytułów rozpraw jego pióra. W bibliografii natomiast przypisano mu autorstwo dwóch, znakomych zresztą, źródłowych artykułów Rafała Gerbera, zamieszczonych na łamach „Rozpraw z Dziejów Oświaty” w 1959 i 1960 roku – *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w pierwszym dziesięcioleciu rządów Paskiewicza oraz Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym*.

Nie bardzo rozumiem, co miał na myśli autor pisząc: „że w marcu 1835 r. przepisy o emeryturach zaczęły obowiązywać także nauczycieli szkół średnich rządowych w Królestwie Polskim, czyli wcześniej o przeszło rok niż w Rosji”. O nauczycielskich przepisach emerytalnych piszę dość szczegółowo w swojej książce *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*. W świetle *Zbioru przepisów emerytalnych cywilnych w Królestwie Polskim wykonywanych pod koniec roku 1858 wydanych*, nauczyciele szkół publicznych zostali wcieleni do stowarzyszenia emerytalnego urzędników cywilnych na mocy podpisanej przez Aleksandra I 19 kwietnia 1825 roku ustawy emerytalnej, na, co warto podkreślić, znacznie korzystniejszych warunkach, niż inni pracownicy służby publicznej. Ustawa ta była potem kilkakrotnie nowelizowana – w latach 1841, 1844, 1846 i 1850. Nie trzeba dodawać, że przepisy te z upływem lat, stawały się dla nauczycieli coraz mniej korzystne.

Na stronie 49 pisze autor, że „W 1837 zmniejszono [w gimnazjach] liczbę godzin języka polskiego (w klasach I–IV z 18 do 13 tygodniowo)...”. Ilustracją zmian programowych, jakie nastąpiły w gimnazjach Królestwa Polskiego w latach 1833–1839 są tabele nr 2 i 3. Wnioski, jakie płyną z tych tabel przeczą powyższemu stwierdzeniu, albowiem w roku 1833, liczba godzin przeznaczonych na nauczanie języka polskiego w klasach I–IV wynosiła 12 (tab. 2), zaś w roku 1839/40 godzin 13 (tab. 3).

Na stronie 89 pisze autor o nauczycielu Gimnazjum w Kielcach Michale Jastrzębskim i stwierdza, że po studiach podjął on pracę w 1824 roku w Szkole Rabinów, co o tyle jest niemożliwe, że Szkoła Rabinów powstała dopiero w 1826 roku. Sporo miejsca poświęcił autor pierwszemu dyrektorowi Gimnazjum w Kielcach Kajetanowi Kwiatkowskiemu (s. 82–84) – warto było, myślę, wspomnieć tu o piastowanej przez niego przed powstaniem listopadowym

funkcji kuratora Szkoły Wojewódzkiej Księży Pi- jarów w Warszawie. Zachowały się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, w zespole Centralne Władze Oświatowe pisane przez niego, obszerne raporty, będące znakomitą ilustracją napiętych stosunków między szkołami a narzuconymi im przedstawicielami Kuratorii Generalnej.

Sporo zajmuje się autor problemem pochodzenia społecznego zarówno uczniów jak i nauczycieli. Przyjmuje tu, za rosyjskimi władzami, kategorie będące wynikiem przemieszania kryteriów stanowych i zawodowych. Mamy więc zarówno pochodzenie szlacheckie, mieszczańskie, czy chłopskie jak i synów urzędników, wojskowych czy duchownych. Do jakiego stanu należeć będą owi synowie urzędników czy wojskowych, tego nie wiemy, a dopiero ta wiedza pozwoliłaby rzeczywiście ustalić proporcje między reprezentantami poszczególnych stanów w ówczesnych szkołach średnich. Znając praktykę rosyjskiej administracji, z dużą dozą prawdopodobieństwa można

przypuścić, że wyżsi urzędnicy państwowi wy- wodzić się będą ze stanu szlacheckiego.

Jeśli chodzi o ustalenia personalne dotyczące nauczycieli, sporo tu różnic w stosunku do ustaleń innych autorów, zajmujących się tą problematyką. Są to kwestie drobne jak daty urodzin i śmierci, szczegóły dotyczące wykształcenia czy przebiegu pracy nauczycielskiej, na przykład dat obejmowania posad w kolejnych szkołach. Jest to zjawisko, jak sądzę, całkowicie naturalne – same źródła niosą ze sobą szereg rozbieżności i sprzeczności.

Książka A. Massalskiego, będąca pewnym podsumowaniem jego dotychczasowego dorobku, stanowi wartościowy głos w dyskusji nie tylko nad problematyką szkolnictwa w połowie XIX wieku ale i kształtowaniem się, w trudnych i niesprzyjających warunkach, polskiej inteligencji.

Joanna Schiller

Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarcza. DIG. Warszawa 2000, s.352.

Anna Żarnowska i Andrzej Szwarc są redaktorami całej serii opracowań zbiorowych dotyczących polskiej, ujętej historycznie, modnej ostatnio problematyki *gender*. Są to, według kolejności ukazywania się: *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku* (1990), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* (1992), *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku* (1994), *Kobieta i świat polityki. W niepodległej Polsce* (1996), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie zaborów i w niepodległym państwie polskim* (1996), *Kobieta i kultura życia codziennego. Wieki XIX i XX* (1997).

Siódme, w kolejności ukazywania się, opracowanie zbiorowe dotyczące kobiet w II Rzeczypospolitej ma trochę inny charakter od poprzednich. Obejmuje bowiem szersze spektrum zagadnień, ukazuje ich miejsce i rolę w całej złożonej rzeczywistości społeczno-politycznej Polski międzywojennej, a nie tylko w jakimś, nawet relatywnie dużym, wycinku tej rzeczywistości. Można powiedzieć, że niektóre poprzednio wydane opracowania zbiorowe

przyczyniły się w dużym stopniu do przygotowania artykułów przez autorów niniejszego tomu, zresztą obficie na te opracowania się powołujących, a niekiedy bezpośrednio do nich nawiązujących.

Wynika to m.in. i stąd, że historyczna problematyka *gender* podejmowana jest w Polsce od niedawna. O olbrzymich lukach w badaniach tych zagadnień pisze Katarzyna Sierakowska w artykule otwierającym niniejszy tom studiów (K. Sierakowska, *Przegląd piśmiennictwa poświęconego dziejom kobiet w Polsce międzywojennej*). Dominują prace wstępne.

Taki właśnie wstępny charakter ma artykuł autorstwa Romana Wapińskiego, zatytułowany *Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe*, który otwiera część I omawianego tomu (*W polityce*). Jest to rozszerzona wersja artykułu Wapińskiego ze zbioru *Kobieta i świat polityki. W niepodległej Polsce*, wydanego w 1996 r. pod redakcją A. Żarnowskiej i A. Szwarcza. Autor przedstawia w nim wpływ przemian związanych z I wojną światową na sytuację społeczną i zmiany w obyczajowości kobiet, podkreślając, że rzeczywisty zasięg emancypacji